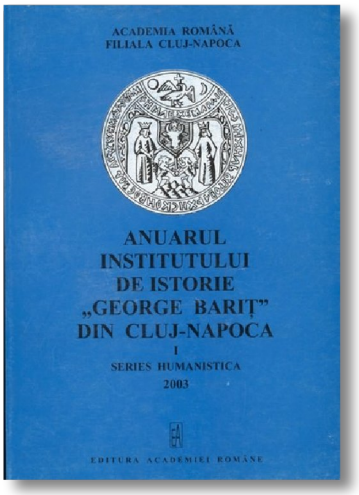

ISSN 1584-4404

Yearbook of the George Barițiu History Institute of Cluj-Napoca
Series *Humanistica*

humanistica.ro

Teorii psihologice asupra agresivității

Marius Florea

How to cite this article:
Florea, Marius (2003) *Teorii psihologice asupra agresivității*, Yearbook of the George Barițiu History Institute of Cluj-Napoca, Series Humanistica, Vol. 1, pp. 27–50. DOI: 10.5281/zenodo.22965455

© 2003: The Publishing House of the Romanian Academy.
Humanistica Yearbook is published online since 2003.
Submit your article to Humanistica Yearbook: secretariat.dcsu@acad-cj.ro

TEORII PSIHOLOGICE ASUPRA AGRESIVITĂȚII

Marius Florea
Institutul de Istorie „George Barițˮ din Cluj-Napoca

1. AGRESIVITATE, AGRESIUNE, VIOLENȚĂ – CLARIFICĂRI CONCEPTUALE

Fără îndoială, problemele pe care le suscită manifestările agresive – îndeosebi cele cu caracter antisocial – sunt de mare actualitate, mass-media semnalând zilnic omniprezența violenței în societatea noastră sub aspectul ei extrem şi spectacular: asasinate, tâlhării, violuri, atacuri cu mână armată, atentate etc. Iată de ce, agresivitatea este privită ca o problemă socială pentru care se aşteaptă o soluție, studiul ştiințific al cauzelor violenței, precum şi al mijloacelor de a reduce prevalența acestora fiind de o importanță majoră într-o lume caracterizată printr-o creştere a agresivității atât la nivelul relațiilor interpersonale, cât şi la nivelul celor internaționale.

Ca şi multe alte concepte psihologice, termenii de *agresivitate*, respectiv *agresiune* şi *violență* aparțin deopotrivă limbajului comun şi arsenalului tehnic al psihologiei, cele două puncte de vedere putând să nu coincidă cu necesitate.

Fără a adera în mod necesar la o filosofie potrivit căreia omul este funciarmente bun – şi deci societatea este cea care îl perverteşte – sau rău – şi atunci societatea este cea care direcționează, canalizează şi inhibă natura sa – omul de pe stradă şi-a făcut o idee mai mult sau mai puțin clară asupra originii comportamentului agresiv. *Grosso modo*, se pot distinge următoarele puncte de vedere. Astfel, agresiunea este:

a) un comportament natural şi instinctual propriu fiecăruia;

b) un fapt social generat de constrângerile, dificultățile vieții în comun;

c) o reacție la frustrare;

d) un comportament învățat.

Aceste concepții reflectă – cel puțin în parte – diferitele abordări teoretice care au fost întreprinse în acest domeniu: biologice, etologice, sociologice, psihologice şi psihosociologice.

În ceea ce priveşte încercările de definire, analiză şi interpretare a agresivității de către specialişti, nu numai că nu întâlnim un consens mai general, dar se pare că evantaiul punctelor de vedere exprimate este mai mare decât în cazul altor fenomene psihologice.

An. Inst. de Ist. „G. Barițˮ din Cluj-Napoca, Series Humanistica, tom. I, 2003, p. 27–50

O primă accepție dată agresivității este aceea de comportare agresivă. Din această perspectivă ***agresivitatea*** se poate defini ca „ansamblu de conduite ostile care se pot manifesta în plan conștient, inconștient sau fantasmatic în scopul distrugerii, degradării, constrângerii, negării sau umilirii unei persoane, unui obiect investit cu semnificație socială sau orientate spre propria persoană (autoagresivitate), cum sunt conduitele autodistructive întâlnite în unele tulburări psihice sau chiar în afara lor (suicidul rațional)"[1].

Alți autori, referindu-se la conceptul de agresivitate, o definesc ca o tendință specific umană marcată prin voința, dorința de a comite un act de violență asupra altuia. Astfel, Laplanche și Pontalis definesc agresivitatea ca „tendință sau ansamblu de tendințe care se actualizează în conduite reale sau fantasmatice, acestea urmărind rănirea altuia, distrugerea, constrângerea sau umilirea lui"[2]. Din perspectivă psihanalitică, ideea de agresivitate, pe care Freud o definește prin termenul de „agresiune" (termen care desemnează atât agresiunea, cât și agresivitatea) se situează în interiorul individului. Potrivit Dicționarului de Psihologie Larousse (1995), ***agresivitatea*** este definită ca *tendința de atacare a integrității fizice sau psihice a unei alte ființe vii.*

În spatele acestei definiții simple se ascunde însă o ambiguitate majoră a acestui concept. Dintr-o astfel de perspectivă, agresivitatea este situată la nivelul dispozițiilor, reprezentând acea tensiune care pune organismul în mișcare, până când motivația actului comportamental va fi redusă sau satisfăcută. Or, această definire a agresivității este foarte largă și, așa cum numeroși autori au subliniat, rezultă că agresivitatea constituie o dispoziție indispensabilă pentru ca o persoană să se poată constitui, pentru ca o ființă vie să-și poată ocupa locul în mediul social și geografic. Din acest punct de vedere, dualitatea traducerilor engleze este interesantă. **Aggressiveness** se referă la o agresivitate pozitivă, la baza dinamismului general al personalității și al comportamentelor adaptative; agresivitatea ar fi aici sinonimă cu combativitatea. **Aggressivity** traduce agresivitatea în sensul său negativ obișnuit. Această distincție are meritul de ilustra ideea conform căreia un comportament agresiv poate fi o tentativă, mai mult sau mai puțin reușită, de adaptare la condițiile de mediu și nu doar o simplă proiecție a unei energii interne.

Putem spune, deci, că într-un sens larg, extensiv, agresivitatea desemnează o caracteristică generală a organismelor vii, referitoare la excitabilitate și la activitățile de explorare necesare satisfacerii trebuințelor fundamentale (alimentare, de apărare, sexuale etc.). Într-un sens mai restrâns, raportându-ne exclusiv la ființa umană, comportamentul agresiv este un comportament verbal sau acțional ofensiv orientat spre umilirea, minimalizarea sau chiar suprimarea fizică a celorlalți semeni, spre distrugerea unor obiecte investite cu semnificații sociale sau contra propriei persoane.

Prin urmare, agresivitatea, care nu este întotdeauna sinonimă cu violența, se poate manifesta prin numeroase comportamente diferite. Actele agresive de factură

---

[1] C. Gorgos, *Dicționar enciclopedic de psihiatrie,* București, Edit. Medicală, 1987, p. 110-111.

[2] J. Laplache, J. B. Pontalis, *Vocabularul psihanalizei,* București, Edit. Humanitas, 1994, p. 34.

antisocială sunt cele care reţin cel mai des atenţia datorită caracterului lor spectacular şi potenţialului periculos pe care-l prezintă. Ele merg de gesturi ameninţătoare la crimă, utilizează forţa de care dispune agresorul sau un mediator (armele), putând să se exercite şi indirect, asupra obiectelor. Toleranţa, mai mult sau mai puţin mare, a societăţii în privinţa lor depinde de pragul de la care ele devin delicte, văzute drept crime.

Ce este agresiunea? Astăzi, majoritatea psihologilor sociali sunt de acord în a spune despre ***agresiune*** că *este un comportament efectuat cu intenţia de a face rău, de a cauza prejudiciu unei alte persoane*[3]. Prejudiciul, vătămarea – psihologică sau fizică – care este căutată poate să îmbrace forme diverse: furtul, asasinatul, umilirea, privarea de o recompensă anticipată etc. Ea poate fi, de asemenea, dorită fie doar pentru ea însăşi, fie ca mijloc în vederea atingerii altui scop. În primul caz, spunem despre agresiune că este ***ostilă*** (*angry aggression*), în cel de-al doilea caz ea este ***instrumentală***. O formă particulară de agresiune instrumentală o constituie ceea ce Levine şi Campbell numesc „conflict realistic de grup". Acesta apare atunci când anumite grupuri sociale, de dimensiuni diferite, intră în competiţie pentru o resursă de existenţă limitată[4].

Chiar dacă satisface multă lume, această definiţie nu este fără probleme. Ceea ce pentru unul este agresiune pentru altul nu; după cum este arab sau israelian, alb sau negru, miner sau student, învingător sau învins, termenul de agresiune poate căpăta o semnificaţie diferită. Regăsim aici problema atribuirii, trei puncte de vedere putând fi luate în considerare: cel al agresorului care comite actul respectiv, cel al victimei care este „ţinta" şi cel al observatorului mai mult sau mai puţin exterior interacţiunii[5].

Victima, de exemplu, poate să reacţioneze în mod diferit după cum resimte atacul ca arbitrar, încălcând o normă sau, dimpotrivă, ca justificabil.

Agresorul, în ceea ce-l priveşte, dispune de un întreg arsenal de tehnici pentru a masca comportamentul său: el poate nega importanţa consecinţelor („Nu am lovit atât de tare") sau intenţia sa („A fost un accident"), poate să invoce supunerea la ordine („Nu am făcut altceva decât să execut ordinele"), să invoce raţiuni morale superioare („Am făcut-o pentru patria mea, pentru religia mea"), poate, de asemenea, să proiecteze responsabilitatea asupra victimei („El m-a provocat") etc.

În ce priveşte punctul de vedere al ***observatorului*** se apreciază, de exemplu, că atribuirea unui comportament agresiv depinde de cunoştinţele, de informaţiile privind comportamentul anterior al agresorului: astfel, vom aprecia mai degrabă ca fiind agresiv comportamentul unui delincvent decât cel al unui nondelincvent. Pe de altă parte, acest proces este influenţat şi de poziţia observatorului în raport cu agresorul şi victima. Intensitatea prezumată a actelor agresorului poate, de asemenea, să influenţeze procesul de atribuire efectuat de observator, care va avea tendinţa să

---

[3] J. Ph. Leyens, *Psychologie sociale*, Bruxelles, Edit. Pierre Mardaga, 1992.

[4] P. Iluţ, *Comportament prosocial-comportament antisocial*, în: I. Radu (coord.), *Psihologie socială*, Cluj-Napoca, Edit. Exe, 1994.

[5] J. Ph. Leyens, *Psychologie sociale*, Bruxelles, Edit. Pierre Mardaga, 1992.

considere aceste acte cu atât mai agresive cu cât ele sunt realizate cu o forţă sporită. Dintr-o aceeaşi perspectivă, expresiile de suferinţă ale victimei vor determina caracterul agresiv al comportamentului care le este asociat în mod cauzal.

Putem observa zilnic că există forme de agresiune acceptate şi socialmente legitimate, în timp ce altele nu sunt. Se face, deci, distincţie între agresiuni netolerate şi cele care sunt acceptate şi legitimate. Agresiunea ocupă astfel o poziţie care depinde de judecata asupra caracterului adecvat sau nu al acestui comportament, caracter determinat, în fond, de normele sau regulile culturale. Se pot degaja astfel doi factori care, în anumite circumstanţe, sunt în măsură să confere legitimitate comportamentului agresiv: sprijinul normativ şi consecinţele benefice prezumate ale agresiunii.

În ceea ce priveşte sprijinul normativ se face trimitere la forme de agresiune care se consideră că vor avea susţinerea grupului social. O cercetare efectuată de Blumenthal şi colab. (1972) a permis să se pună în evidenţă acest fenomen. Unui eşantion de persoane li s-au prezentat cazuri de infracţiuni împotriva proprietăţii, dar care nu au cauzat nici o vătămare fizică personală, comise de trei categorii de grupuri: studenţi albi, negrii implicaţi într-o rebeliune în ghetou şi vagabonzi. Întrebarea adresată subiecţilor era să se pronunţe asupra comportamentului pe care să-l adopte poliţia: să nu facă nimic, să aresteze vinovaţii fără violenţă, să facă uz de bastoane dar nu şi de arme, să tragă fără însă să ucidă, să tragă pentru a ucide. Rezultatele obţinute au pus în evidenţă următoarele reacţii: pentru vagabonzi şi negri, două treimi din subiecţii chestionaţi consideră că poliţia trebuie să facă uz de arme, dar fără să ucidă, iar o treime consideră că poliţia trebuie să facă uz de arme pentru a ucide. În ceea ce priveşte pe studenţi, 50% din subiecţii eşantionului cred că poliţia trebuie să facă uz de arme fără să ucidă şi numai 20% aprobă folosirea de arme în vederea uciderii[6].

Un alt studiu (Kelman & Lawrence, 1972) a relevat, de asemenea, importanţa normelor culturale în ceea ce priveşte comportamentul agresiv: în urma desfăşurării unei anchete, 51% din persoanele chestionate erau gata să se supună ordinului de a ucide toţi locuitorii unui alt sat vecin (bărbaţi, femei, copii) suspectaţi de a ajuta un inamic comun[7].

Cât priveşte consecinţele benefice prezumate ale comportamentului agresiv se apreciază că într-un anumit număr de cazuri recurgerea la agresiune este legitimată prin faptul că este vorba de un mijloc de a atinge un scop, un obiectiv superior considerat ca fiind pozitiv de şi/sau pentru întreaga colectivitate. Astfel, războiul de apărare poate fi apreciat ca o motivaţie transcendentă suficient de puternică pentru a ridica interdicţiile relative la exterminarea altuia.

Noţiunea de agresiune trebuie, aşadar, să fie în permanenţă obiectul unei evaluări critice cu referinţe la situaţii, la circumstanţe şi la contexte, care constituie o importantă sursă de informaţii asupra legitimităţii sale şi caracterului său adecvat sau nu.

---

[6] Apud G. N. Fischer, *La dinamique du social. Violence, Pouvoir, Changement*, Paris, Edit. Dunod, 1992.

[7] *Ibidem.*

Aceste câteva reflecții, fără a circumscrie complet fenomenul agresiunii, ilustrează dificultatea definirii sale. Se pune următoarea întrebarea: în afară de glisarea facilă între sensul comun şi cel ştiinţific există şi un alt motiv care contribuie la această dificultate? Este vorba de asimilarea pe care unii autori încearcă s-o impună între noţiunile de agresiune şi competiţie. Este adevărat că cele două comportamente aduc câştiguri individuale în multe situaţii; nu este nici o îndoială, de asemenea, că ele se manifestă adesea în contiguitate temporală, chiar de tip cauzal. Aceasta nu înseamnă însă că, aşa cum se apreciază uneori, competiţia antrenează în mod necesar agresiunea şi că, la rândul ei, aceasta presupune competiţia. Dintr-o asemenea optică, siguranţa de sine, curajul, ambiţia, inteligenţa etc. pot fi apreciate ca fiind agresiuni. Urmând un astfel de tip de argumentaţie, nu se mai înţelege prea bine ce este comportament agresiv, distructiv şi ce este constructiv, ţinând de afirmarea de sine.

Rezumând, putem să definim ***agresiunea*** ca *o formă specifică de comportament, într-o situaţie de interacţiune socială, ce vizează rănirea sau vătămarea altuia în moduri diferite şi în grade variabile, producând o atingere mai mult sau mai puţin gravă a integrităţii fizice sau psihice a acestuia.*

Dicţionarele şi vorbirea curentă par să nu stabilească o diferenţă clară între agresivitate şi violenţă, ambii termeni fiind înţeleşi ca „un atac neprovocat sau utilizarea forţei în vederea agresionării partenerului". Cu toate acestea, chiar dacă în vorbirea curentă termenii de agresivitate, agresiunea şi violenţă par să aibă aproape acelaşi înţeles, este necesar de stabilit o gradaţie şi de respectat nuanţele diferite ale acestor noţiuni.

Noţiunea de ***violenţă***, într-un sens general, desemnează utilizarea forţei destinată exercitării unei constrângeri. Etimologic, termenul „violenţă" provine din latinescul *vis*, care înseamnă forţă, putere, folosirea forţei fizice, dar şi cantitate, abundenţă, caracter esenţial al unui lucru. La origine însă, termenul *vis* înseamnă forţa în acţiune, resursele disponibile ale organismului pentru a-şi exercita forţa şi puterea.

La baza noţiunii de violenţă se găseşte, deci, ideea de forţă, ideea unei puteri naturale care se exercită asupra unui lucru sau asupra altei persoane. Noţiunea de ***violenţă*** se referă la *utilizarea ilegitimă şi ilegală a forţei şi poate fi definită ca o conduită agresivă acută, caracterizată îndeosebi prin folosirea forţei fizice*[8]. În acest sens, violenţa este o formă particulară a forţei – forma puternică, accentuată a forţei – care se caracterizează prin recurgerea la mijloace fizice pentru a face rău altuia. Ea poate să se exercite într-o manieră directă sau indirectă, comportă grade diferite (omor, rănire sau doar ameninţare) şi este îndreptată asupra unor nivele diferite, cum sunt: credinţa, libertatea sau integritatea fizică[9].

Una din expresiile sale cele mai vizibile este violenţa fizică care are loc într-o situaţie de interacţiune interpersonală. Ea poate fi definită ca atacul direct, corporal împotriva unui individ şi îmbracă un triplu caracter: brutal, exterior şi

[8] V. Preda, *Delincvenţa juvenilă*, Cluj-Napoca, Edit. Presa Universitară, 1998.
[9] Y. Michaud, *La violence*, Paris, P.U.F., 1988.

dureros[10]. Violența reprezintă, deci, utilizarea materială a forței, măsurată prin pretjudiciul – mai mult sau mai puțin grav – comis în mod voluntar în detrimentul altei persoane.

Prin urmare, dacă un act agresiv poate prezenta forme violente, dar și nonviolente, noțiunea de violență se referă la un act agresiv care în desfășurare îmbracă forma utilizării forței, a constrângerii fizice, ea reprezentând una din formele majore de manifestare a agresivității.

Din punct de vedere social, violența trebuie să fie situată într-o perspectivă care permite să se înțeleagă realitatea sa multiformă și complexă. M. Wieviorka distinge *violența individuală* și *violența colectivă*. Violența individuală se subdivide în violența criminală, care poate fi mortală (asasinatul), corporală (loviri și răniri) și sexuală (violul); violența poate fi, de asemenea, noncriminală, în cazul sinuciderilor sau accidentelor. Violența colectivă se subdivide în violența unor grupuri organizate împotriva puterii (terorism, greve, revoluție), violența puterii împotriva cetățenilor (terorism de stat, violența instituționalizată) și violență paroxistică (războiul)[11].

2. MODELE EXPLICATIVE ALE AGRESIVITĂȚII

În ultimii 70 de ani au fost întreprinse un număr considerabil de cercetări asupra agresivității umane, cercetări care și-au fixat ca obiective identificarea cauzelor și condițiilor favorizante sau frenatoare în apariția conduitelor agresive, precizarea proceselor care le mediază și încercarea de explicitare a mijloacelor de modelare a unui astfel de comportament. Propunându-și ca obiectiv identificarea condițiilor în care un individ este susceptibil a se angaja în acte agresive, psihologia socială, fără a fi în măsura să rezolve toate problemele și să ofere „rețete miracol" pentru a evita toate agresiunile, deschide posibilitatea controlării și prevenirii acestora.

S-au propus, astfel, mai multe ipoteze privind etiologia comportamentelor agresive, fiecare încercând să ofere cea mai bună explicație și să reliefeze factorii responsabili implicați. Numărul acestor teorii explicative elaborate de-a lungul timpului este extrem de mare. După G. Moser[12], există patru concepții majore în ceea ce privește comportamentul agresiv:

a) ***teoriile instinctuale*** – consideră că agresiunea este o manifestare a unei pulsiuni sau instinct înnăscut;

b) ***teoriile reactive*** – consideră comportamentul agresiv ca o reacție la situațiile frustrante, dezagreabile;

---

[10] G. N. Fischer, *La dinamique du social. Violence, Pouvoir, Changement*, Paris, Edit. Dunod, 1992.
[11] M. Wieviorka, *Societes et terrorismes*, Paris, Edit. Fayard, 1988.
[12] G. Moser, *L'agression*, Paris, P.U.F., 1987.

c) ***teorii ale învățării*** – potrivit cărora comportamentul agresiv este un comportament achiziționat prin intermediul unor diferite mecanisme cum este, de pildă, învățarea prin imitație și/sau observație;

d) ***abordarea cognitivă*** – care pune accentul pe procesele cognitive centrale interne inserate între stimuli și răspunsul comportamental al individului. În varianta mai specifică a costurilor și beneficiilor, perspectiva cognitivă sugerează că și comportamentele agresive sunt rezultanta unui proces decizional: decizia de a acționa agresiv este funcție de raportul dintre costurile și beneficiile prezumate.

Observăm că, în tentativa de identificare a factorilor favorizanți sau inhibitivi în manifestările agresivității, unii cercetători sunt tentați să o explice propunând fie modele limitate doar la comportamentele agresive (teoriile pulsionale și ipoteza frustrare–agresiune), fie încercând să asimileze agresiunea altor comportamente sociale și integrând-o în concepții mai generale, cum sunt cele ale învățării sau teoriile cognitive.

2.1. TEORII INSTINCTUALE ALE AGRESIVITĂȚII

Conform acestor modele de „tradiție ineistă"[13], forțele activatoare ale comportamentului agresiv se situează la nivel intrapsihic: impulsurile agresive sunt generate în mod spontan de organism și îndeplinesc o funcție de apărare și de afirmare în raport cu ceilalți.

Cele două principale curente instinctuale – ***psihanaliza*** și ***teoria etologică*** – se deosebesc însă în mod esențial prin funcția pe care o atribuie agresivității. Astfel, pentru psihanaliză este vorba de o reglare internă a individului, în timp ce pentru etologi agresivitatea are funcția de a asigura viața socială și evoluția speciei.

2.1.1. **Abordarea psihanalitică**

Conform unei opinii larg răspândite, Freud nu ar fi recunoscut decât foarte târziu importanța agresivității. El însuși a acreditat această idee: „De ce, întreabă el, ne-a trebuit atât de mult timp pentru a ne hotărî să recunoaștem o pulsiune agresivă? De ce am ezitat să utilizăm, în beneficiul teoriei, fapte ce erau evidente și familiare oricui? ..."[14] Deși este foarte adevărat că ipoteza unei „pulsiuni agresive" autonome, emisă de Adler încă din 1908, a fost multă vreme respinsă de Freud, în schimb este inexact să spunem că, înainte de *cotitura din 1920*, teoria psihanalitică refuza să ia în considerare conduitele agresive.

---

[13] *Ibidem.*

[14] J. Laplache, J. B. Pontalis, *Vocabularul psihanalizei*, București, Edit. Humanitas, 1994. p. 34.

Freud a propus, de fapt, două modele succesive ale agresivității. Primul, în 1905, consideră agresivitatea ca o reacție la frustrările care împiedică satisfacerea dorințelor libidinale sau expresia geloziei (*sexual jealosy*). Această primă concepție privind agresivitatea, abandonată mai apoi, a dat naștere ipotezei frustrare – agresivitate a lui Dollard și colab., care este la originea cercetărilor empirice asupra cauzelor comportamentului agresiv.

Ulterior, în 1920, odată cu apariția lucrării ***Dincolo de principiul plăcerii***, Freud introduce un instinct al morții – ***THANATOS*** – complementar lui ***EROS***. Energia proprie instinctului morții – confruntată cu energia libidinală – este dirijată spre ceilalți sub forma agresivității și permite astfel individului să supraviețuiască prin intermediul agresiunii asupra altuia. Admiterea unui instinct al distrugerii nu necesită schimbări fundamentale în teoria libidoului. Singura modificare pe plan teoretic pe care o implică acest fapt este că sadismul și masochismul sunt acum considerate fuziuni sau mixturi ale impulsiilor libidinale și distructive și nu impulsii de natură integral lidibinală[15].

Notăm că Freud rezervă cel mai adesea numele de pulsiune agresivă (***Aggressionstrieb***) părții din pulsiunea de moarte orientată către exterior cu ajutorul preponderent al musculaturii. De asemenea, această pulsiune agresivă, la fel ca și tendința la autodistrugere, nu poate fi niciodată, după Freud, decât în legătură cu sexualitatea. Pentru Freud, agresivitatea are un caracter inevitabil și se poate manifesta independent de caracteristicile situaționale. El admite totuși că, într-o anumită măsură, agresivitatea poate fi canalizată prin regulile vieți în societate și prin intermediul Supraeului.

Teoria pulsională a lui Freud este un principiu explicativ, dar nu este analizabilă în mod empiric. Ea este contestată chiar de câțiva discipoli ai lui Freud, care consideră agresivitatea ca un fenomen reactiv și social[16].

K. Horney apreciază, de pildă, că punctul nevralgic al ipotezei lui Freud nu constă în afirmația că omul poate fi agresiv, dușmănos și crud, nici în extensiunea și frecvența acestor reacții, ci în afirmația că manifestările distructive pe planul acțiunii și al fantazării ar fi de natură instinctuală. Extensiunea și frecvența manifestărilor agresive **nu** sunt o dovadă că agresivitatea este de natură instinctuală. Pare mai rezonabil – afirmă autoarea – să afirmăm că agresivitatea și ostilitatea reprezintă o reacție la situațiile în care ne simțim primejduiți, nedreptățiți sau obstrucționați în desfășurarea planurilor noastre de importanță vitală. ..... Dacă dorim să distrugem este pentru a ne apăra securitatea sau fericirea, ori ceea ce ni se pare nouă a fi securitatea sau fericirea"[17].

---

[15] K. Horney, *Direcții noi în psihanaliză*, București, Edit. Univers Enciclopedic, 1995.
[16] E. Fromm, *Texte alese*, București, Edit. Politică, 1973.
[17] K. Horney, *Direcții noi în psihanaliză*, București, Edit. Univers enciclopedic, 1995, p. 115.

2.1.2. Teoria etologică

Teoria etologică se leagă de numele lui Konrad Lorenz şi de lucrarea sa ***On Aggression*** (1966) care a contribuit la consolidarea şi popularizarea ideii naturii biologice, instinctuale a agresivității[18].

Reprezentanții teoriei etologice cum sunt Lorenz şi Eibl-Eibesfeldt consideră agresivitatea ca o manifestare al unui instinct al luptei (*fighting instinct, instinct de combat*) pe care omul îl are în comun cu numeroase alte organisme vii[19]. Acest instinct, potrivit lui Lorenz, se dezvoltă în cursul evoluției filo- şi ontogenetice şi îndeplineşte numeroase funcții adaptative: dispersia populațiilor animale pe o arie geografică întinsă asigurând astfel maximul de resurse alimentare, facilitarea reproducerii şi selecției celor mai buni indivizi şi stabilirea ierarhiilor necesare în toată societatea[20]... Prin urmare, agresivitatea sporeşte şansele de supraviețuire şi conservare a speciei.

Considerând că valoarea adaptativă a agresivității interspecii este evidentă, etologii şi-au concentrat atenția asupra celei dintre indivizi aparținând aceleaşi specii – agresivitatea conspecifică sau intraspecie. Problema care apare în acest caz este aceea că luptele dintre membrii aceleiaşi specii, prin faptul că duc la răniri frecvente şi uneori chiar la moarte, pot conduce la efecte negative asupra speciei în cauză prin micşorarea drastică a efectivelor ei. Acesta este motivul pentru care la multe animale instinctul agresivității este dublat de unul care inhibă distrugerea totală a adversarului care adoptă un comportament submisiv şi dă semne că se recunoaşte învins. Tensiunea dintre agresivitate şi inhibarea ei se rezolvă prin *comportamentul agresiv ritualizat*, în care atunci când în desfăşurarea luptei apare evidentă superioritatea unuia, adversarul învins dă semne că se recunoaşte ca atare iar câştigătorul, deşi şi-ar putea distruge oponentul, se opreşte şi el[21]. La aceasta se adaugă manifestările de durere din partea victimei.

Se pune întrebarea: de ce la om nu întâlnim acelaşi mecanism inhibitoriu al agresivității? Potrivit lui Lorenz, doi factori contribuie ca actele agresive să fie mai frecvente la om. În primul rând datorită faptului că omul utilizează arme sofisticate care pot omorî la distanță, situație în care nu sunt percepute direct efectele asupra victimei şi, drept urmare, aceasta nu poate induce milă şi reținere. La aceasta se mai adaugă faptul că victima nu se angajează decât rar în acte de liniştire care joacă rolul de inhibitori ai comportamentului agresiv. Realitatea demonstrează că, de regulă, un act agresiv determină ca replică o agresiune şi mai puternică care conduce la escaladarea conflictelor mai ales în situațiile când sunt implicate grupuri mai mari. Instinctul de agresiune „a scăpat de sub control" în condițiile de viață ale civilizației, în cazul omului având de-a face cu o aşa-numită „selecție intraspecifică malignă"[22].

---

[18] K. Lorenz, *Aşa-zisul rău. Despre istoria naturală a agresiunii*, Bucureşti, Edit. Humanitas, 1998.

[19] I. Eibl - Eibesfeldt, *Agresivitatea umană*, Bucureşti, Edit. Trei, 1995.

[20] Apud G. N. Fischer, *La dinamique du social. Violence, Pouvoir, Changement*, Paris, Edit. Dunod, 1992.

[21] P. Iluț, *op. cit.*

[22] K. Lorenz, *Aşa-zisul rău. Despre istoria naturală a agresiunii*, Bucureşti, Edit. Humanitas. 1998, p. 55.

În fapt modelul avansat de Lorenz este, la fel ca şi cel freudian, un „model hidraulic"[23]. Schemele comportamentale sunt asociate unui potenţial energetic intern generat în mod spontan de organism. Această energie se acumulează în mod regulat iar agresiunea este declanşată de stimuli externi. Modul de manifestare şi intensitatea manifestărilor agresive, la om ca şi la animale, sunt în funcţie de cantitatea de energie acumulată şi de prezenţa, respectiv importanţa stimulilor declanşatori în mediul înconjurător imediat al individului. Cu cât cantitatea de energie acumulată este mai mare, cu atât va fi mai redus ca intensitate stimulul necesar declanşării comportamentului. Acest model explică de ce în cazul unei importante acumulări de energie putem asista la agresiuni spontane numite de etologi *disfuncţionale*.

Această transpoziţie mecanicistă la om a rezultatelor acumulate în studiul comportamentului animal a făcut obiectul a numeroase obiecţii şi critici. Identificarea schemelor comportamentale agresive şi constatarea universalităţii acestor comportamente nu implică în mod necesar explicaţia lor prin intermediul unui instinct agresiv, a cărui existenţă este criticată chiar şi printre etologişti[24]. Faptul că agresiunea este prezentă peste tot unde se găsesc oameni, faptul că ea este parte integrantă a naturii umane nu înseamnă, în acelaşi timp, că ar fi inevitabilă. Cel mai important argument care se aduce împotriva caracterului instinctiv al agresivităţii rezultă din studiile transculturale care indică o mare variabilitate a comportamentului agresiv atât ca mod de manifestare cât şi ca frecvenţă, respectiv intensitate. În plus, alte cercetări arată că dacă există la toţi indivizii o constituţie biologică asemănătoare se observă, pe de altă parte, mari diferenţe în ceea ce priveşte comportamentul agresiv al fiecăruia.

În zona înaltă din Noua Guinee, populaţia Dugum-Dani, îşi face din „ostilităţi" un mod de viaţă, băieţii fiind antrenaţi sistematic şi intens pentru a stăpâni arta războiului. De asemenea, în regiunile greu accesibile din Venezuela de Sud şi Brazilia de Nord, unde trăieşte populaţia Yanomamo, ciocnirile între vecini sunt frecvente, aceşti indivizi recurgând, în mod regulat, la substanţe halocinogene extrase din plante. Agresivitatea populaţiei Yanomamo nu s-a răspândit însă la grupurile învecinate: populaţia apropiată, Makiritare, având un comportament pacifist. Pe de altă parte, polinizienii din Tahiti sunt descrişi de europeni ca fiind neagresivi şi cu purtări nobile, între 1928 şi 1962 înregistrându-se numai două cazuri de omucidere. În aceste comunităţi violenţa este sistematic supusă unei atitudini de descurajare, la toate vârstele, iar dacă o persoană este supărată, ea va trebui să-şi manifeste sentimentele prin cuvinte şi nu prin acţiuni injurioase. Populaţia Semai din Malaezia prezintă, de asemenea, un interes deosebit: indivizii sunt necombativi şi manifestă repulsie faţă de ucidere, chiar dacă este vorba despre animale. Totuşi, unii dintre ei au fost recrutaţi în armata britanică şi, ca soldaţi, au evidenţiat un comportament violent, similar celorlalţi. Când foştii soldaţi s-au întors în satele lor ei au manifestat acelaşi comportament liniştit ca mai înainte şi aceeaşi reţinere faţă de violenţă[25].

[23] G. Moser, *L'agression*, Paris, P.U.F., 1987.
[24] S. A. Barnett, *Biologie şi libertate*, Bucureşti, Edit. Ştiinţifică, 1995.
[25] *Ibidem*.

Dacă agresivitatea ar reprezenta o tendință umană universală direct determinată genetic, asemenea diferențe cu greu ar fi putut avea loc și cu atât mai greu explicate.

Cercetările recente ale lui P. Karli, arată că noțiunea de instinct agresiv nu mai prezintă decât un interes istoric. Autorul consideră că valoarea sa euristică este nulă deoarece „nu numai că nu explică nimic ci, dimpotrivă, maschează adevăratele probleme"[26]. Postularea naturii instinctuale a agresivității paralizează orice efort de a cerceta specificul condițiilor socio-culturale și/sau particularitățile psihoindividuale ce pot interveni în lanțul cauzal al actelor agresive.

Fără îndoială, numeroase scheme de acțiune sunt înmagazinate la nivel cortical; este demonstrat faptul că stimularea unor arii cerebrale (hipotalamusul ventromedian, nucleii rafeului, nucleii amigdaloizi) activează sau inhibă comportamentul agresiv, dar aceasta nu este o dovadă suficientă a originii instinctuale specifice și autonome a agresivității.

2.2. TEORII REACTIVE ASUPRA COMPORTAMENTULUI AGRESIV

2.2.1. **Ipoteza frustrare – agresiune**

Ipoteza unei legături între frustrare si comportamentul agresiv nu este nouă, ea fiind prezentă și în primele scrieri ale lui Freud. În 1939, cinci cercetători de la Universitatea Yale din S.U.A. – Dollard, Doob, Miller, Mowrer și Sears – ridică această ipoteză la rangul de *teorie* publicând faimoasa carte ***Frustration and Aggression***. Autorii consideră agresiunea ca un comportament reactiv, adică dependent de condițiile situaționale particulare care declanșează acest comportament. În formularea sa clasică, teoria „frustrare – agresiune" postulează o relație cauzală universală între frustrare și comportamentul agresiv: nu există nici o agresiune care să nu aibă la origine o frustrare și nu există nici o frustrare care să se rezolve altfel decât prin agresiune. Aceasta înseamnă că orice comportament agresiv este în mod necesar generat, determinat de o frustrare; aceasta din urmă poate să nu fie întotdeauna evidentă, dar aceasta nu înseamnă că nu este prezentă din moment ce există o agresiune. De asemenea, agresiunea, la rândul ei, poate să nu fie explicită, poate fi vorba, de pildă, de o agresiune nemanifestată în exterior, poate să fie deplasată, indirectă sau poate să fie îndreptată asupra propriei persoane. Oricum, potrivit autorilor acestei monografii, agresiunea este prezentă, într-o formă sau alta.

În consecință:

- *orice agresiune este o consecință a frustrării;*
- *orice frustrare generează o formă de agresiune.*

Prin urmare, Dollard și colaboratorii săi stabilesc o legătură necesară și suficientă între frustrare și comportamentul agresiv. Ei definesc **agresiunea** ca „un

[26] P. Karli, *L'Homme agressif*, Paris, Edit. Odile Jacob, 1988.

comportament sau secvență de comportament, al cărui scop este să rănească pe altul sau substitutul acestuia", iar **frustrarea** ca „orice acțiune care împiedică individul să atingă un scop pe care şi l-a propus"[27].

Relația dintre frustrare şi agresiune este, deci, una liniară: intensitatea răspunsului agresiv este direct proporțională cu intensitatea frustrării. Intensitatea frustrării rezultă din importanța pentru subiect a activității blocate sau a scopului propus şi din intensitatea, forța acestui blocaj.

La acest postulat de bază se adaugă teze complementare, în număr de trei, ținând de inhibiție, deplasarea agresiunii şi de catharsis.

a) Inhibiția agresiunii. Interdicția, pentru subiect, să agreseze sau blocajul agresiunii nu diminuează în acelaşi timp dispoziția de a agresa. Fireşte, dacă comportamentul agresiv este pedepsit, se produce, apare o inhibare a manifestării acestui comportament. În măsura în care probabilitatea administrării unor pedepse creşte, probabilitatea unui comportament agresiv se diminuează. În alți termeni, forța inhibiției unui act agresiv variază în funcție de pedeapsa anticipată. În absența posibilității de actualizare a comportamentului agresiv, tendința în a se angaja într-un astfel de comportament rămâne însă.

Toate culturile şi societățile au instituit forme de pedeapsă pentru acțiunile agresive ce aduc prejudicii colectivității în întregime sau membrilor lor. Pedeapsa, atât cea din realitatea socială informală, dar mai ales cea din sistemul formal (instituțional-juridic), are rolul nu numai de a-l sancționa sau izola pe cel în cauză, de a reduce probabilitatea ca el să mai săvârşească acte agresive antisociale, ci şi de a servi drept exemplu. Prin învățarea socială observațională, prin percepția consecințelor conduitelor reprobabile, indivizii îşi dau seama la ce se pot aştepta. Astfel încât atât pedeapsa, cât şi amenințarea cu pedeapsa conduc, într-o anumită măsură, la reținerea de la acte de violență.

Efectul pedepsei şi al amenințării cu pedeapsa nu este însă atât de mare şi pozitiv cum pare la prima vedere, cum este văzut de conştiința comună. Studiile experimentale arată că eficacitatea pedepsei este condiționată de anumiți factori. Bower şi Hillgard consideră următoarele condiții necesare (luate concomitent) pentru ca pedepsele instituționale să devină eficiente:

a) pedeapsa trebuie să fie imediată, adică să urmeze cât mai repede posibil după actul săvârşit;
b) să fie suficient de intensă pentru a induce aversitate față de ea;
c) să fie foarte probabilă, agresorul să fie conştient de probabilitatea ridicată că pedeapsa se va produce[28].

Or, ceea ce se constată este că, din păcate, actualele sisteme juridice penale îndeplinesc în mică măsură concomitent aceste trei condiții. De la efectuarea unui act agresiv antisocial şi până la pedepsirea lui efectivă pot trece luni sau chiar mai

[27] J. Dollard, L. W. Doob, N. E. Miller, O. H. Mowrer, R. T. Sears, *Frustration and aggression*, New Haven, Yale University Press, 1939.

[28] G. Bower, E. Hillgard, *Theories of learning*, Englewood Cliffs, N.-J., Prentice Hall, 1981.

mulți ani, intensitatea pedepsei pentru același act diferă uneori considerabil și – ceea ce este mult mai grav – multe acte antisociale care ar trebui pedepsite, nu sunt. Iată de ce, schimbări procedurale în tradiția penală care să maximizeze intervenția condițiilor amintite ar spori semnificativ impactul pedepselor instituționale asupra reducerii și prevenirii conduitelor agresive antisociale.

Pe de altă parte, însă, unei astfel de poziții i se aduc obiecții datorită consecințelor nedorite pe care le poate avea administrarea pedepselor. Astfel, cu deosebire în cazul delincvenței juvenile, pedeapsa prin instituții corecționale și mai ales cea cu închisoarea ridică serioase probleme datorită posibilității însușirii sau accentuării, în asemenea contexte, a mentalității și conduitei antisociale, precum și a consecințelor stigmatizării asupra personalității tânărului[29].

Nici efectul pedepsei neinstituționalizate, informale asupra comportamentului agresiv nu este necondiționat și întotdeauna pozitiv. E adevărat că multe studii confirmă faptul că oamenii, în decizia de a acționa agresiv sau nu, iau în calcul și probabilitatea ripostei din partea celorlalți. Nu în toate cazurile însă pedeapsa anticipată reduce violența. Escaladările conflictelor sociale sau etnice reprezintă exemple elocvente în acest sens. În același timp, s-a constatat că părinții care au recurs la pedepse – mai ales la cele corporale, fizice – au adesea copii deosebit de agresivi, care odată deveniți adulți provoacă și promovează în mai înalt grad violența în familie. Se pune întrebarea dacă nu cumva acești părinți oferă modele agresive copiilor lor intrând în joc învățarea modelului agresiv sau poate că, la fel ca în orice gen de atacuri repetate, se acumulează mânie și furie[30].

Rămâne totuși întrebarea: cum de nu evită individul, pe deplin conștient, comportamentul delictual cunoscând foarte bine consecințele neplăcute ale actelor sale? Este aproape un paradox ca într-un plan inferior al ființei umane să acționeze prompt și eficient reacția de apărare a organismului, instinctul de conservare, în timp ce în planul actelor conștiente individul să nu caute să se ferească de neplăcerile ce i le pot aduce faptele sale delictuale. Un răspuns parțial la această problemă îl dă O.H. Mowrer prin formularea ***legii secvenței temporale*** în desfășurarea acțiunilor umane. Un act, arată el, este determinat în efectuarea sa nu numai de consecințele sale previzibile, ci și de ocurența în timp a respectivelor consecințe. Când o acțiune are două consecințe, cum ar fi una pozitivă (premială) de satisfacție pentru individ, iar alta negativă, de sancțiune prin pedeapsă și deci neplăcută, ambele teoretic fiind egale ca pondere, atunci situația se rezolvă în funcție de consecința probabilă cea mai apropiată în timp[31]. În cazul unui act agresiv nepermis social, consecința imediată poate fi cea plăcută (mai ales în cazul

---

[29] S. Rădulescu, D. Banciu, *Introducere în sociologia delincventei juvenile*, București, Edit. Medicală, 1990.

[30] G. Boswell, *Violent victims. The prevalence of abuse and loss in the lives of Section 53 offenders*, University of East England, 1995.

[31] G. Moser, *L'agression*, Paris, P.U.F., 1987.

unei agresiuni instrumentale), iar cea negativă este mai îndepărtată în timp de momentul comiterii actului şi comportă un anume grad de incertitudine.

b) Deplasarea agresiunii. De obicei, reacţia agresivă este dirijată, în mod spontan, asupra agentului frustrant însuşi. Dacă însă, pentru agresor este imposibil să atace agentul frustrant datorită, de exemplu, ameninţării punitive, atunci agresiunea este supusă unei deplasări, unei devieri. În acest caz, ea este dirijată fie împotriva unui alt subiect reprezentând o ameninţare punitivă mai puţin puternică sau un substitut al agentului frustrant, fie către agentul frustrant, dar sub formă deghizată (ironie, sarcasm, bârfă etc.). Potrivit lui N. E. Miller (1948), în cazul unei deplasări a agresiunii, alegerea ţintei ar fi determinată de trei factori:

a) intensitatea dispoziţiei de a agresa;

b) intensitatea inhibiţiei în a agresa;

c) asemănarea, similitudinea fiecărei victime potenţiale cu agentul frustrant[32].

Dacă admitem, potrivit lui Miller, că forţa inhibiţiei descreşte mai rapid decât dispoziţia de a agresa, în funcţie de asemănarea ţintei cu agentul frustrant, agresiunea se va produce atunci când inhibiţia este mai puţin intensă decât dispoziţia de a agresa.

Oricât de seducător ar fi acest model, el conţine câteva ambiguităţi. Prima este că el se întemeiază pe afirmaţia că inhibiţia este generalizabilă într-un grad mai mic decât dispoziţia în a se angaja într-o conduită agresivă. A doua rezidă în noţiunea de similitudine a stimulilor, Miller referindu-se la o similitudine fizică. Multe cercetări însă, au variat această similitudine făcând referire şi la alte dimensiuni, cum sunt prietenia sau ierarhia. Or, aceasta nu face decât să crească ambiguitatea pentru că nu s-a putut stabili ce tip de similitudine se dovedeşte mai adecvată, mai pertinentă.

În sfârşit, dacă atacul asupra agentului frustrant sau asupra eventualelor sale substitute devine imposibil sau dacă individul are motive să creadă că originea frustrării este internă, poate să rezulte un alt tip de deplasare a agresiunii îmbrăcând forma autoagresiunii.

c) Catharsisul. Exprimarea activă a agresiunii diminuează tendinţa de a agresa, şi invers, inhibiţia blochează agresiunea să se actualizeze, dar nu diminuează, în acelaşi timp, tendinţa de a se angaja într-un astfel de comportament. Rezultă că, singurul factor care poate reduce motivaţia de a agresa este catharsisul sau abreacţia. Orice act de agresiune chiar şi ironia, indirectă sau nevătămătoare pentru altul, ar funcţiona ca şi catharsis şi datorită acestui fapt ar diminua tendinţa de a se angaja în alte acte agresive. Astfel, potrivit lui Dollard, nu este absolut necesar să rănim pe altul, deoarece chiar şi comportamente cum sunt „datul cu pumnul în masă" reduc motivaţia ulterioară de a agresa.

Acest punct de vedere este foarte optimist în ceea ce priveşte controlul social al agresiunii fiind suficient, dintr-o asemenea perspectivă, să oferim individului oportunitatea de a agresa. Dar cât ar fi atunci durata acestor efecte cathartice?

---

[32] *Ibidem.*

În plus, însăşi noţiunea de catharsis este viu criticată de cercetătorii adepţi ai teoriei învăţării sociale a comportamentului agresiv.

În general, teoria frustrare-agresiune prezintă avantajul unei anumite simplităţi, claritâţi. Filaţia sa cu punctul de vedere psihanalitic este evidentă: face accesibilă dovada experimentală pentru prima formulare a lui Freud. Faptul că ea poate fi testată experimental explică în mare parte impactul său asupra cercetărilor în psihologia socială marcând, de fapt, debutul studiilor empirice asupra comportamentului agresiv.

2.2.2. **Dezvoltări ulterioare şi critica tezelor Şcolii de la Yale**

Teoria „frustrare – agresiune" este şi în prezent una din teoriile cele mai invocate în analiza comportamentelor agresive; de asemenea, ea a stimulat cele mai multe cercetări experimentale. În acelaşi timp, însă, a dat naştere la numeroase critici şi controverse.

Numeroase cercetări, în care subiecţii sunt expuşi la diferite tipuri de frustrări, au arătat că nivelul agresivităţii este mai ridicat la aceştia faţă de subiecţii unei grupe-martor, nesupuşi frustrării.

Analizând îndeaproape procedurile implicate în aceste cercetări, Taylor si Pisano (1971) concluzionează că un important număr dintre ele sunt în acelaşi timp subiect al criticilor şi controverselor. Aşa de pildă, frustrarea este deseori acompaniată de alţi factori susceptibili a fi, cel puţin în parte, responsabili de comportamentul agresiv al subiecţilor. De exemplu, Mallack si Mac Candless (1966) compară grupe de copii frustraţi şi nefrustraţi. În grupa experimentală copii sunt împiedicaţi, de către un complice, să îndeplinească o sarcină remunerată. Numai că aceşti complici au ameninţat, în acelaşi timp, subiecţii. Se pune întrebarea: care este atunci cauza agresiunii, obstacolul sau ameninţările?[33]

Pe parcursul a mai multe decenii de cercetări asupra relaţiei dintre frustrare şi agresiune, termenul de „frustrare" a fost operaţionalizat în numeroase feluri diferite şi a fost golit de sensul său iniţial. Astfel, termenul de frustrare acoperă o multitudine de situaţii diferite: prezenţa de bariere psihologice sau fizice, diminuarea sau privarea de recompense, ameninţări, insulte şi pedepse diferite, eşec prin blocarea atingerii unui scop urmărit de către individ, stimuli nocivi în general (zgomot, disconfort, administrarea de şocuri electrice etc.). Mai mult, unii autori consideră frustrarea nu ca o situaţie ci ca o stare, sentiment, trăsătură. Astfel, experienţele care au fost efectuate în cadrul teoriei frustrare-agresiune s-au desfăşurat atât asupra situaţiilor frustrante în sensul restrâns dat de Dollard şi colaboratorii săi (blocaj al unui comportament îndreptat către un scop), cât şi asupra unei varietăţi de situaţii considerate ca frustrante în sens larg.

---

[33] G. N. Fischer, *La dinamique du social. Violence, Pouvoir, Changement*, Paris, Edit. Dunod. 1992.

Unii cercetători au încercat să compare mai multe tipuri de frustrare. De exemplu, Geer (1968) constituie patru grupe de subiecți masculini și îi pune să rezolve un puzzle (trei grupe sunt experimentale și o grupă-martor): pentru prima grupă, problema este insolubilă (frustrarea este generată de imposibilitatea îndeplinirii sarcinii); pentru a doua grupă, problema este rezolvabilă, dar un complice al experimentatorului împiedică subiecții să o rezolve în timpul cerut (frustrare personală); pentru a treia grupă, subiecții găsesc soluția problemei, dar sunt după aceea ultragiați, insultați: li se reproșează lipsa lor de inteligență și o absență totală de motivație (condiția insultă); a patra grupă este o grupă-martor. După realizarea sarcinii, participanții la experiment sunt invitați, cu ocazia unei sarcini de învățare, să transmită șocuri electrice asupra partenerului-complice al experimentatorului. Subiecții care nu au putut rezolva problema transmit șocuri de intensitate medie mai puțin ridicată față de subiecții care au fost împiedicați să rezolve problema de către complice. Condiția „insultă" provoacă, deci, cea mai puternică agresivitate din partea subiecților. Se pare că situația „frustrare personală" și „insultă" reprezintă o mai mare frustrare decât imposibilitatea de a rezolva sarcina. Prin urmare, condiția care reproduce fidel conceptul de frustrare enunțat în teoria frustrare-agresiune este aici mai puțin puternică în a genera conduite agresive.

Pe de altă parte, alte rezultate sugerează că experiența unei frustrări intense poate genera o diminuare a agresivității: subiecții care au fost împiedicați să termine un test de inteligență devin apatici și transmit mai puține șocuri electrice decât subiecții unei grupe-martor[34].

În consecință, din acest punct de vedere, critica tezelor Școlii de la Yale pare întemeiată deoarece introducerea de frustrări atât de variate a golit de sensul său restrictiv inițial relația directă dintre frustrare și agresiune. De asemenea, s-a constatat următorul fapt: chiar dacă frustrarea facilitează în anumite cazuri agresiunea, ea nu generează întotdeauna acest tip de comportament, clarificându-se faptul că nu toți indivizii răspund la sentimentul frustrării prin agresivitate, printr-un comportament agresiv – mulți cad în resemnare, apatie și melancolie – dupa cum nu toate actele de violență au ca substrat frustrarea – personalul militar în război și sportivii, de exemplu. Prin urmare, legătura prezumată între frustrare și agresiune este mai puțin puternică decât au crezut autorii.

Urmare a primelor critici aduse teoriei frustrare-agresiune, doi ani mai târziu, în 1941, Miller aduce corecturi teoriei originale afirmând că frustrarea nu generează în mod direct agresivitatea, ci o dispoziție de a agresiona care este la originea comportamentului agresiv. Legătura între frustrare și agresiune nefiind atât de puternică cât s-a crezut, este necesar, potrivit lui Miller, să modificăm primul enunț al teoriei frustrare-agresiune în sensul următor: *frustrarea antrenează un anumit număr de răspunsuri, reacții comportamentale posibile diferite printre care și agresiunea*[35].

Pe de altă parte, având în vedere unele cercetări care nu lasă nici o îndoială asupra faptului că agresiunea poate să rezulte și datorită altor factori, alții decât frustrarea și al doilea enunț – agresiunea este întotdeauna urmarea unei frustrări – a fost, de asemenea, modificat. Astfel, statutul social, satisfacerea tendințelor sadice,

[34] *Ibidem.*

[35] G. Moser, *L'agression*, Paris, P.U.F., 1987.

ca şi incitațiile la acțiune, cum sunt ordinele unui superior, câştigurile materiale sau spirituale, patriotismul sau sentimentul datoriei pot, de asemenea, să fie la originea conduitelor agresive. Acest fapt conduce la punerea la îndoială a afirmației că nu putem avea agresiune fără o frustrare prealabilă.

Putem să credem, aşadar, că subiectul nu se angajează într-o conduită agresivă decât dacă acest comportament se dovedeşte a fi cel mai eficace în situația respectivă. Există alte comportamente sau reacții la frustrare: subiectul se resemnează sau ocoleşte obstacolul, de pildă. Rezultă că cele două teze ale teoriei frustrare-agresiune: agresiunea este întotdeauna o consecință a frustrării şi frustrarea generează întotdeauna o formă de agresiune, nu sunt apărabile aşa cum sunt ele formulate şi nu rezistă evidenței experimentale. Legătura necesară şi suficientă între frustrare şi agresiune este puternică doar în cazul în care agresiunea poate avea în mod direct un rol instrumental eliminând sursa frustrării[36].

Tezele complementare privind mecanismele inhibiției, deplasării şi catharsisului nu rezistă nici ele examenului empiric. Se ştie, de exemplu, că agresiunea împotriva agentului frustrant creşte probabilitatea agresiunilor ulterioare chiar şi în absența unei frustrări adiționale, datorită efectelor învățării.

Ansamblul acestor limite şi rezultatele numeroaselor studii experimentale pe care ipotezele Şcolii de la Yale le-au suscitat, au condus la câteva modificări ce au fost aduse formulărilor inițiale. Aceste noi formulări şi corecturi începute de Miller, au fost continuate ulterior de L. Berkowitz.

2.2.3. **Modelul lui Berkowitz**

Pentru Berkowitz, frustrarea nu este decât o condiție sau un facilitator, fiind necesari stimuli externi pentru provocarea unei reacții agresive[37]. El neagă relația automată şi liniară între frustrare şi comportamentul agresiv, introducând două elemente intermediare:

1. reacția emoțională la frustrare: *furia*;
2. prezența unor *indici evocatori* indispensabili actualizării agresivității.

El face, astfel, distincția între: *o condiție internă* (reacția emoțională) şi *o condiție externă* (indicii evocatori). Prin urmare, frustrarea nu este o condiție suficientă pentru actualizarea agresivității, ea dă naştere unei reacții emoționale, furia, care, la rândul ei, nu este, potrivit lui Berkowitz, decât o stare de disponibilitate de a se angaja în acte agresive. În alți termeni, un stimul trebuie să fie resimțit ca perturbator (piedici, obstacole), amenințător sau aversiv pentru a provoca furia. În plus, reacția emoțională nu este întotdeauna urmarea directă unei frustrări, ea depinde:

---

[36] A. H. Buss, *The Psychology of aggression*, New-York, J. Willey, 1961; idem, *Instrumentality of aggression, feedback and frustration as determinants of physical aggression*, „Journal of Personality and Social Psychology", 3, 1966.

[37] L. Berkowitz, *The frustration – aggression hypothesis revised*, în: L. Berkowitz, (ed.) *„Roots of aggression: A re-examination of the frustration – aggression hypothesis"*, New-York, Atherton Press, 1969.

a. de caracterul atribut frustrării: este ea voluntară sau involuntară?
b. de evaluarea mai generală a comportamentului celuilalt în situația specifică de interacțiune victimă-agresor.

Furia, ca excitație emoțională internă, este condiția necesară pentru ca indicii din mediul înconjurător să funcționeze ca declanşatori ai unei conduite agresive. În sfârşit, potrivit lui Berkowitz, pentru ca individul să se angajeze într-un comportament agresiv sunt necesare condiții situaționale adecvate, adică stimuli externi asociați cu elementul provocator al frustrării. Prezența acestor *indici evocatori* devine astfel o condiție de ocurență a agresiunii. Aceşti indici evocatori pot fi asociați în mod direct cu stimuli care dau naştere furiei sau pot fi semnale agresive mai generale cum sunt armele de toate tipurile. Indicele evocator cel mai adecvat este, firește, agentul frustrant însuşi, dar indivizii sau obiectele evocându-l pot, în egală măsură, să provoace agresiunea datorită asociațiilor multiple. Aceşti indici evocatori pot fi filmele cu conținut agresiv, persoane recunoscute ca agresive, nume de indivizi asociate cu o agresiune etc.

Berkowitz şi colaboratorii săi au efectuat o serie întreagă de experimente cu scopul de a arăta rolul unor diferiți „indici evocatori" cum sunt: nume de persoane asociate cu acte agresive, imagini cu conținut agresiv, ținute vestimentare sau expresii faciale agresive. Aceste cercetări pun în evidență modul în care asocierea indicilor evocatori cu violența declanşează un comportament agresiv dacă ei sunt prezenți în momentul în care subiectul este furios. Procedura experimentală utilizată a fost următoarea: subiecții sunt informați că vor participa împreună cu un alt subiect (în realitate un complice al experimentatorului) la un studiu privind efectele stresului asupra rezolvării de probleme. Stresul este inoculat prin evaluarea soluției de către „coechipier", evaluare care se face sub forma administrării de şocuri electrice (1 – 10 şocuri). Subiecților din prima grupă li se administrează un şoc, celor din a doua grupă şapte şocuri electrice, în această a doua grupă subiecții sunt, deci, provocați prin evaluarea dură făcută de complicele experimentatorului. În faza următoare, subiecții vizionează un film conținând o scenă de box brutal (grupa experimentală) şi un film cu conținut non-violent (grupa-martor). Filmul violent este suportul care permite ulterior asociația între actorul agresiv (boxerul) şi complicele experimentatorului. În continuare, se prezintă subiecților soluția unei probleme elaborată de complice, cerânduli-se s-o evalueze prin intermediul administrării unui anumit număr de şocuri electrice; complicele este prezentat fie ca fiind un boxer, fie ca fiind un student. Ipoteza este că prezentând „coechipierul" ca fiind un boxer, el va fi asociat cu scena de box şi, în consecință, cu o agresiune, în timp ce „coechipierul" prezentat ca student nu va determina o asemenea asociație. Există, deci, două faze:

a) inducerea unei stări emoționale negative (furia) printr-o evaluare foarte severă (şapte şocuri);

b) asociația între „complice" şi agresiune prin analogia dintre aceştia şi eroul filmului violent.

Rezultatele obținute confirmă ipoteza că: în situația în care a fost vizionat în prealabil un film cu conținut violent, „complicele" este atacat mai violent atunci când a fost prezentat ca boxer şi când el a evaluat în mod negativ soluția subiectului.

Experimente realizate ulterior după această schemă de către Berkowitz au arătat că intensitatea agresiunii este în funcție de: inducerea furiei şi asociația între „complice" şi actorul violent[38].

[38] L. Berkowitz, *Aggression. Its causes, consequences and control,* New York, McGraw-Hill Inc, 1993.

Teoria lui Berkowitz – cu toate că face apel la furie ca stare intermediară – este o teorie behavioristă în ceea ce privește rolul stimulilor declanșatori, în special în ceea ce privește generalizarea efectului stimulilor frustranți sau evocatori prin contiguitate temporală sau prin analogie. Acest model – ca și ipoteza frustrare-agresiune – se referă doar la agresiunea impulsivă, caracterizată printr-un minimum de procese cognitive mediatoare. Potrivit lui Berkowitz, cu cât excitația emoțională este mai mare, cu atât subiectul este mai puțin conștient și deci componenta impulsivă a agresiunii este mai importantă, ceea ce exclude orice explicatie a agresiunii instrumentale, premeditata de subiect.

Mai târziu, Berkowitz revine cu noi precizări: starea psihica de afectare negativa, indusa de evenimente, situatii sau persoane adverse, însoțită și de modificări fiziologice, este un mobil puternic de a acționa violent, dar transpunerea lui în planul acțiunii concrete depinde de o serie de factori cognitivi (asocierea cu experiențe trecute, evaluarea consecințelor comportamentale etc.)[39].

Fireşte, teoria frustrare – agresiune astfel modificată, acoperă un teritoriu mai extins din vasta scenă a vieții sociale. Totuși, legând evenimentele neplăcute de stările afective negative și de aici, de agresivitate, ea sugerează că, întrucât asemenea evenimente sunt prezente la tot pasul, predispoziția la violența sau chiar violența însăși este o realitate cvasipermanentă, ceea ce nu este prea încurajator și, foarte probabil, nici adevărat.

Oricum, modelul lui Berkowitz are meritul de a pune accentul pe rolul stimulilor situaționali în declanșarea anumitor conduite agresive; faptul că un stimul asociat înainte cu o agresiune poate funcționa ca incitator la agresiune în absența unei frustrări propriu-zise.

2.3. TEORII ALE ÎNVĂȚĂRII

Teoriile învățării sociale, una din cele mai importante contribuții la studiul conduitelor agresive, consideră – contrar modelului frustrare-agresiune – că un comportament agresiv, la fel ca multe alte comportamente sociale, este dobândit prin învățare socială, în măsura în care poate fi obiectul unui sprijin social sau o valorizare a imaginii de sine. Procesul de socializare înseamnă și achiziția de răspunsuri agresive, fie prin învățare directă, instrumentală – acordarea de recompense sau pedepse unor comportamente – fie mai ales prin observarea conduitelor și a consecințelor lor la alții (învățarea prin observație).

Punctul de plecare al acestei concepții este faptul că individul are capacitatea să-și modifice comportamentul și să se adapteze la situații specifice în funcție de experiențele achiziționate anterior.

Printre diferitele mecanisme de învățare în general, distingem: condiționarea clasică (I. P. Pavlov), învățarea instrumentală (B. F. Skinner) și învățarea prin observație și imitație (A. Bandura); ultimele două tipuri sunt cele care au reținut, în mod special, atenția cercetătorilor.

---

[39] L. Berkowitz, *Frustration - Aggresion hypothesis*, „Psychological Bulletin", 106, 1989.

2.3.1. Învățarea directă instrumentală

Ipoteza învățării agresivității a fost studiată dintr-o perspectivă instrumentală care consideră că achiziționarea unui comportament agresiv se realizează dacă acesta este urmat de o întărire pozitivă. În învățarea instrumentală (învățarea prin încercare şi eroare) există o achiziție a unui nou mod de reacționa ca urmare a unor „încercări" spontane din care doar cele care se încheie cu un succes sunt reținute, cele care conduc la un eşec fiind abandonate. În aceste condiții, acest tip de comportament devine o strategie pentru a obține recompense sau a evita pedepse[40]. Astfel, învățarea se realizează prin întărire, respectiv reîntărire pozitivă (succes, recompensă) sau negativă (eşec, pedepse) a comportamentului subiectului.

Consecințele pozitive ale unui comportament agresiv contribuie la înscrierea lui printre schemele de acțiune posibile în situații asemănătoare. În plus, repetarea situațiilor asemănătoare în care comportamentul agresiv va fi din nou încununat de succes va conduce la menținerea şi consolidarea acestui comportament, subiectul formându-şi convingerea că succesul într-o astfel de situație nu se va obține decât prin intermediul agresiunii. Această întărire pozitivă poate fi realizată atât prin succese materiale, cum ar fi reuşita în urmărirea unui scop, cât şi prin succese simbolice, cum sunt aprecierile favorabile, felicitările venite din partea celorlalți. Invers, dacă comportamentul agresiv este urmat de un eşec sau de o pedeapsă, are loc o inhibare a comportamentului respectiv.

Comportamentul agresiv poate, deci, să se manifeste într-o situație atunci când subiectul estimează că un astfel de comportament are şanse să fie încununat de succes, când alte comportamente sunt urmate de eşec sau când pedeapsa probabilă ce urmează devine improbabilă. Prin urmare, în cazul învățării instrumentale este necesar ca subiectul să se angajeze într-un comportament agresiv şi ca acest comportament să fie întărit pozitiv prin consecințele sale.

Autori, cum este de pildă Bandura, susțin că subiectul poate achiziționa scheme comportamentale agresive fără a se angaja el însuşi într-un asemenea comportament, ci doar prin intermediul observării „performanței" altuia, adică prin învățarea prin observație.

2.3.2. Învățarea prin observație

Una dintre cele mai reprezentative teorii ale învățării sociale, ce se concentrează asupra achiziționării comportamentului agresiv, aparține lui Albert Bandura. El consideră că în dezvoltarea diferitelor forme de comportament, inclusiv cel agresiv, intervin o serie de mecanisme precum imitația şi modelarea[41].

---

[40] B. F. Skinner, *Science and human behavior*, New-York, Edit. Macmillan, 1953.

[41] A. Bandura, *Aggression: A social learning analysis*, Englewood Cliffs, N.-J., Prentice Hall. 1973; idem, *Social learning theory*, Englewood Cliffs, N.-J., Prentice Hall, 1977.

Bandura pleacă de la premisa că indivizii nu se nasc cu repertorii preformate ale comportamentului agresiv, ci ei trebuie să le învețe. Pentru a analiza mecanismele acestui tip de învățare, Bandura și colaboratorii săi disting, pe de o parte, achiziționarea comportamentului iar, pe de altă parte, consecințele sale și menținerea respectivului comportament.

Subiectul achiziționează noi scheme de comportament agresiv prin intermediul observării unui ***model*** și a consecințelor pe care le are acest comportament pentru acesta. Astfel, când „modelul" se angajează, într-o situație dată, într-un comportament agresiv și acest tip de comportament este recompensat pozitiv, este probabil ca, într-o situație asemănătoare, ***subiectul-observator*** să promoveze același tip de comportament, chiar dacă nu a experimentat el însuși consecințele acestui comportament.

Experimentele lui Bandura au demonstrat rolul adultului ca model în însușirea comportamentului agresiv la copii[42].

Studii cu păpușa „Bobo-Doll"

Ele consistă în expunerea subiecților la un model (filme violente, personaje reale etc.), după care li se oferă ocazia de a lovi sau ataca într-un mod oarecare o păpușă în mărime naturală denumită „Bobo-Doll". Pentru a măsura agresivitatea, se înregistrează frecvența și forța atacurilor împotriva acestei păpuși. Astfel, de exemplu, Bandura, Ross și Ross (1961, 1963) au arătat unor grupe de copii filme violente în care un adult a lovit și înjurat păpușa „Bobo-Doll". Ulterior, copiii au fost conduși într-o cameră cu mai multe jucării printre care și cea utilizată de către model astfel că păpușa „Bobo-Doll" este observată după aproximativ 25 de minute. În general, rezultatele acestor studii permit să se concluzioneze următoarele efecte:

1) băieții manifestă mai multă agresivitate decât fetele;

2) atât băieții, cât și fetele sunt mai influențați de un model masculin decât unul feminin.

Mai mult, s-a observat că agresivitatea a crescut atunci când modelul a fost recompensat sau a avut înainte legături intense cu copilul (prieten de familie, învățător etc.).

Toate aceste rezultate demonstrează impactul unui model care se manifestă agresiv asupra achiziționării de către copil de noi comportamente incluzând elemente agresive. Prin urmare, chiar dacă copiii nu sunt educați expres în a fi agresivi – în multe culturi se întâmplă și asta – ei învață din experiență proprie sau imită persoanele semnificative și/sau autoritare.

Pe de altă parte, normele sociale elaborate în diferite contexte socio-culturale indică nu numai intensitatea și modalitățile conduitelor agresive, ci și circumstanțele în care ele trebuie să se desfășoare, și anume: care persoane sau grupuri merită să fie ținta agresivității, ce fel de acțiuni ale celorlalți justifică sau chiar pretind a răspunde prin violență, în ce situații agresivitatea este o modalitate adecvată sau nu[43].

---

[42] A. Bandura, D. Ross, S. Ross, *Transmission of aggression through imitation of aggressive models*, „Journal of abnormal and Social Psychology", 63, 1961; idem, *Imitation of film-mediated aggressive models*, „Journal of Abnormal and Social Psychology", 66, 1963.

[43] P. Iluț, *op. cit.*

Învățarea prin observație joacă, de asemenea, un rol important în evaluarea consecințelor unui comportament agresiv achiziționat anterior și menținerea acestuia. Astfel, funcție de consecințele pozitive sau negative ale comportamentului modelului apare un efect inhibitor, respectiv dezinhibitor asupra unei conduite achiziționate mai înainte de către subiectul-observator. Prin intermediul observării consecințelor pe care le are un comportament agresiv pentru model, o schemă de comportament achiziționată anterior suferă o inhibiție sau dezinhibiție, subiectul-observator neexperimentând el însuși întărirea pozitivă sau negativă suportată de model. Dacă, în mod repetat, comportamentul modelului are consecințe negative, atunci acest comportament va fi inhibat; invers, dacă consecințele sunt pozitive are loc o dezinhibare și foarte probabil, într-o situație asemănătoare, subiectul-observator se va angaja într-un comportament agresiv similar.

În plus, achiziționarea comportamentului agresiv depinde de o ***generalizare*** :

a) a stimulilor sau situațiilor în care comportamentul agresiv pare a fi adecvat;
b) a reacțiilor, adică a diferitelor forme de comportament agresiv: prin trecerea, de exemplu, de la o agresiune verbală la o agresiune fizică;

În același timp, are loc o ***discriminare***, în sensul unei adaptări a acestor tipuri diferite de comportament agresiv la condițiile situaționale specifice: te bați cu cei mai puțin puternici, agresezi verbal sau indirect pe cei mai puternici.

Dacă la început condițiile învățării prin observație se bazau doar pe contiguitățile și contingențele dintre consecințe și observarea lor de către subiectul-observator, mai târziu Bandura a introdus unele procese cognitive superioare ce intervin în achiziția comportamentului agresiv[44]. Astfel, memoria, prestanța modelului, circumstanțele situaționale și evaluarea consecințelor sunt condiții modulatoare ale eficacității învățării. Acești factori joacă, în mod cert, un rol regulator în achiziționarea comportamentului agresiv, dar Bandura nu explică cum interpretările cognitive ale evenimentelor externe sau interne (experiența trecută a individului, reîntăririle prezente asociate acestor acte, evaluarea situației și a posibilelor consecințe) mediază reacțiile individului. De asemenea, faptul că observarea de modele agresive favorizează imitația unor astfel de comportamente nu ne lămurește asupra motivului pentru care aceste modele sunt ele însele agresive. Dacă învățarea prin observație poate să explice achiziția de conduite agresive, ea nu poate să explice actualizarea unui astfel de comportament. Dealtfel, potrivit lui Bandura, nu putem concluziona asupra actualizării comportamentului agresiv după expunerea la modele violente plecând de la experiențele sale, dar cu siguranță achiziția unor comportamente agresive poate rezulta din expunerea la modele agresive.

Rezumând, perspectiva învățării sociale leagă actele agresive de o arie mai extinsă de factori, cum ar fi: experiența trecută a individului, reîntăririle prezente

[44] A. Bandura, *Psychological mechanisms of aggression*, în Geen & Donnerstein (ed.). *Aggression: Theoretical and empirical reviews*. New-York, Academic Press, 1983.

asociate acestor acte, prestanța modelului, evaluarea situației și a posibilelor consecințe. Ea apare, deci, mult mai complexă decât viziunea biologistă și este mai convingătoare. În plus, așa cum remarca R. Baron si D. Byrne, este și mult mai optimistă, în ceea ce privește controlul și prevenirea agresiunii: agresiunea fiind un comportament învățat, reducerea și controlul ei pot fi realizate prin intermediul unor procese similare[45].

2.4. ABORDAREA COGNITIVĂ

Abordarea cognitivă pune accentul pe procesele cognitive centrale inserate între stimuli și răspunsul comportamental al individului. Așa cum am văzut, conduitele agresive pot fi induse motivațional prin crearea la indivizi a unei stări de mânie și furie. Cât din această stare este de origine biologică și cât rezultatul învațării este greu de decelat; clar este că în transpunerea unei porniri agresive în acte efective intervin o serie de parametrii.

Abordarea cognitivă face referință la o structură cognitivă sub forma unor procese de identificare, transformare și procesare a semnificației obiectelor sau evenimentelor-stimul externe, acestea condiționând reacția individului. Influența anumitor procese cognitive în învățarea prin observație a fost subliniată si de Bandura, care le acordă însă alt statut, acela de variabile intermediare modulatoare în achiziționarea de noi scheme comportamentale. De asemenea, teoria învățării sociale cu toate că face referiri și la condițiile cognitive prezente, pune accentul pe ceea ce s-a învățat în trecut.

Potrivit lui Zillman (1978), individul are capacitatea să mobilizeze procese cognitive complexe pentru a aprecia circumstanțele situaționale și răspunsul comportamental în funcție de nivelul de excitare neuropsihică (*arousal*). Numai un nivel de excitare mediu oferă condițiile optimale, permițând subiectului să aprecieze circumstanțele „provocării" căreia îi este obiect. În acest caz, răspunsul subiectului va fi în funcție de: intenția acțiunii căreia îi este obiect, tipul acțiunii, costul și efortul pe care-l presupune reacția sa și diverse considerații morale[46].

Dimpotrivă, intervenția proceselor cognitive superioare este blocată în cazul unor nivele foarte scăzute sau foarte înalte de excitare a sistemului nervos simpatic. În absența medierilor cognitive, evantaiul reacțiilor posibile se restrânge și se limitează la comportamente reactive primare sau la scheme comportamentale învățate anterior. În această situație, individul reacționează cu o energie puternică (datorită activării simpaticului) la cele mai neînsemnate amenințări, dar aceste „explozii de energie" nu sunt adaptate situației.

Conform modelului lui Zillman, se așteaptă ca subiectul care se află într-o stare de excitație emoțională ridicată să nu poată să evalueze situația și să răspundă atunci printr-o agresiune ostilă.

---

[45] R. A. Baron, D. Byrne, *Social Psychology*, Boston, Edit. Allyn & Bacon, 1991.

[46] Apud G. N. Fischer, *La dinamique du social. Violence, Pouvoir, Changement*, Paris, Edit. Dunod, 1992.

Pornind de la o teoria atribuirii, da Gloria subliniază importanța inferențelor cauzale pe care le operează indivizii asupra propriului lor comportament sau asupra comportamentului altuia. Aceste inferențe afectează în două feluri comportamentul subiectului: a) într-o manieră indirectă, prin intermediul reacției interne: furia și intensitatea acesteia; b) prin intermediul selecției normelor aplicabile situației interacționale agresor-victimă[47].

Interpretarea actului de către subiect este o variabilă intermediară care condiționează decizia sa în ce privește comportamentul care să fie adoptat într-o situație dată, comportament în acord cu normele sociale care guvernează situația.

Abordarea cognitivă nu neagă, deci, rolul furiei ca stare emoțională ce poate determina o reacție agresivă, dar încearcă să explice prin procese cognitive emergența și exprimarea ei la individ. Furia și agresiunea ostilă ca răspuns la provocare, atac sau frustrare depind atunci mai puțin de intensitatea acestor provocări decât de caracteristicile care pot fi atribuite acțiunii „provocatorului". Prejudiciul a fost provocat în mod intenționat? Consecințele erau previzibile? Comportamentul este rău intenționat?

Răspunsul la aceste întrebări permit subiectului să aprecieze culpabilitatea „provocatorului". Furia și, de aici, reacția agresivă sunt în funcție de comparația dintre ceea ce se întâmplă și ceea ce ar trebui să se întâmple cu referință la un sistem de valori legale și/sau personale.

În varianta ei mai specifică a costurilor și beneficiilor, perspectiva cognitivă sugerează că și comportamentele agresive antisociale sunt rezultanta unui proces decizional, prin care, pe baza unor informații, indivizii doresc prin acțiunile lor să-și maximizeze câștigurile. Decizia de a acționa agresiv și antisocial este în funcție de raportul dintre costurile și beneficiile anticipate.

Gradul de raționalitate în aceste decizii depinde de mai multe variabile, putând vorbi în acest sens de un continuum, ce are la una dintre extreme reacții de agresivitate spontane, iar la cealaltă, comportamente antisociale calculate până în cele mai mici detalii[48]. La acest al doilea pol se grupează acele acte agresive care urmăresc lezarea unor persoane sau grupuri în vederea atingerii unor scopuri practice și ele sunt subsumate conceptului de agresivitate instrumentală. În asemenea cazuri, nu furia provocată de cineva determină reacția agresivă, ci pur și simplu faptul că prin agresare se obține un beneficiu.

[47] Apud G. Moser, *L'agression*, Paris, P.U.F., 1987.
[48] P. Iluț, *op. cit.*